

ПРОЛОГ

Жила собі колись у палаці прегарна принцеса Марія Христина, яка читала книжки від кінця до початку. Відтак прийшли нацисти, а далі — сталіністи. Ця книжка оповідає про історію її родини, тож розпочинається з кінця.

За годину до опівночі 18 серпня 1948 року в радянській тюрмі в Києві помер український полковник. Він був шпигуном у Відні, де спершу протистояв Гітлерові, а тоді, на початку Холодної війни, — Сталінові. Чоловікові вдалося уникнути гестапівців, але радянська контррозвідка його ввіймала. Одного дня український полковник сказав колегам, що йде обідати, і у Відні його більше не бачили. Солдати Червоної армії викрали чоловіка, вивезли до Радянського Союзу й допитували, доки він не витримав. Полковник помер у тюремному шпиталі та похований у безіменній могилі.

Український полковник мав старшого брата. Той також був полковником і теж протистояв нацистам. За свою відвагу брат усю війну провів у німецьких тюрмах і таборах. Гестапівські тортури спричинили параліч половини його тіла, а одне його око більше не бачило. Повернувшись додому після Другої світової війни, він спробував заявити про права на родинний спадок. Майно було в Польщі — старший брат був поляк. У 1939 році маєток конфіскували нацисти, а 1945-го — комуністи. Нацистські слідчі знали, що

полковник мав німецьку кров, тож хотіли, аби він визнав, що є расовим німцем. Він відмовився. Тепер те саме чоловік почув від комуністичного режиму: позаяк він є расовим німцем, то не має прав на землі в новій Польщі. Те, що забрали нацисти, комуністи залишили собі.

Тим часом діти польського полковника з труднощами пристосовувалися до нового комуністичного порядку. Коли донька зголошувалася до навчання, то мусила вказати соціальний клас своєї родини. Можна було обрати робітничий клас, селянство чи інтелігенцію — стандартний набір, який пропонувала марксистська бюрократія. Після тривалих вагань спантеличена юна панна написала «Габсбурги». То була щира правда. Вступницею до медичного університету була принцеса Марія Христина Габсбург. Її тато, польський полковник, і дядько, полковник український, були габсбурзькими принцями, спадкоємцями імператорів, членами найвеличнішої європейської родини.

Її тато, Альбрехт, і дядько, Вільгельм, народилися наприкінці XIX століття і мужніли в епоху імперій. На той час їхня родина все ще панувала в Габсбурзькій монархії, найдавнішому та найгордовитішому королівстві Європи. Габсбурзька монархія простягалася від українських гір на півночі й до теплого Адріатичного моря на півдні, владарювала над дюжиною європейських народів і налічувала понад 600 років безперервного правління. Українського та польського полковників, Вільгельма й Альбрехта, росли з думкою про те, що в епоху націоналізму родинну імперію треба захищати й розширювати. Вони мали стати князями Польщі та України, відданими більший монархії і підданими габсбурзькому імператорові.

Такий монархічний націоналізм був ідеєю їхнього батька, Стефана. Саме він відмовився від традиційного космополітизму імперської родини і став поляком, плекаючи надію, що буде регентом або князем Польщі. Альбрехт, найстарший син, був його відданим спадкоємцем. Вільгельм, наймолодший,

був бунтівником, хлопцем, який обрав інший народ. Утім обидва сини приймали батькові засновки. Стефан гадав, що націоналізм неминучий, — однак знищувати імперію не обов'язково. Створення держави для кожного народу не звільнить національні меншини. Натомість, передбачав батько, це перетворить Європу на неадаптоване нагромадження слабких країн, які, щоб вижити, чіплятимуться за сильніших. Стефан вірив, що європейцям краще примирити свої національні прагнення з вищою відданістю імперії: Габсбурзькій монархії. У недосконалій Європі Габсбурзька монархія була значно кращим театром для національних драм, ніж будь-які альтернативи. Нехай, думав Стефан, національна політика розгортається в затишних межах толерантної імперії з вільною пресою та парламентом.

Відтак Перша світова війна стала для Стефанової гілки Габсбурзької родини трагедією — як, зрештою, і для всієї династії. Поки точилась війна, вороги Габсбургів — росіяни, британці, французи й американці — використовували національні сентименти проти імперської родини. Наприкінці війни Габсбурзька монархія була розчленована та випатрана, а в Європі запанував націоналізм. Найважче трагедію 1918 року пережив Вільгельм, наймолодший син, українець. Перед Першою світовою війною українські землі ділили Габсбурзька та Російська імперії. Тож Вільгельм змушений був поставити собі національне питання. Чи можна об'єднати Україну і приєднати її до Габсбурзької монархії? Чи міг би він панувати над Україною від імені Габсбургів, так, як його батько хотів би врядувати в Польщі? Упродовж тривалого часу видавалося, що це можливо.

Вільгельм став українським Габсбургом: вивчив мову, верховодив українськими вояками у Першій світовій війні й тісно зблизився з народом, який обрав. Нагода досягнути величі з'явилася 1917-го, коли більшовицька революція зруйнувала Російську імперію і Україна стала відкритою для завойовників.

У 1918 році, коли габсбурзький імператор послав Вільгельма до українських степів, чоловік працював над тим, щоби пробудити національну свідомість селян і допомогти біднякам утримати землю, яку ті відібрали в багатіїв. Він став легендою в країні: Габсбург, який розмовляв українською мовою, ерцгерцог, що любив простих людей, Червоний князь.

Вільгельм фон Габсбург, Червоний князь, носив однострій австрійського офіцера, регалії габсбурзького ерцгерцога, простий костюм паризького вигнанця, стрічку Ордену Золотої руна, а принагідно — і сукню. Він вправно володів шаблею, пістолем, стерном і ключкою для гольфу. З необхідності віддавався жінкам, і чоловікам — для задоволення. Він розмовляв італійською — мовою своєї матері-ерцгерцогині, німецькою — мовою батька-ерцгерцога, англійською — мовою своїх друзів із британської королівської родини, польською — мовою народу, яким хотів правити його батько, і українською — мовою землі, де хотів урядувати сам. Він не був непорочним, але непорочні не зачинають народів. Кожна національна революція — як і кожні любові — чимось завдячує тим, що було раніше. Кожен батько-засновник по-своєму казався. І в питаннях політичної лояльності, і коли йшлося про сексуальну безпосередність Вільгельм демонстрував цілковиту безсоромність. Він і уявити не міг, щоб хтось інший визначав його відданість чи обмежував його пристрасть. Але саме в цій безтурботності криється певний етичний засновок. Він полягає у запереченні — хай навіть самим лише повієм парфумів у паризькій готельній кімнаті чи мазком чорнила фальшивника на підробному австрійському паспорті — права держави визначати людину.

На найпідставовішому рівні ставлення Вільгельма до ідентичності не дуже відрізнялося від уявлень його брата Альбрехта. Альбрехт був сім'янином, відданим Польщі, добрим сином їхньому з Вільгельмом батькові. В епоху тоталітаризму обидва брати — не маючи жоднісінької інформації про дії один

одного — поводитися фактично однаково. Обидва знали, що національність можна змінити, але відмовилися робити це під тиском. Альбрехт не захотів казати нацистським катам, що він — німець. Хоча його родина століттями панувала над німецькими землями, він відкинув німецьку ідею раси — мовляв, походження визначає національність. Він обрав Польщу. Вільгельм дуже ризикував, шпигуючи за Радянським Союзом та надіючись, що західні сили захистять Україну. Коли його допитувала радянська таємна поліція, він обрав розмовляти українською мовою. Обоє братів не змогли оклигати після того, як побували в лапах тоталітарних сил, — як не вдалося оговтатися і Європі, яку вони представляли. І нацисти, і радянці ставилися до нації, як до прояву незмінних фактів з минулого, а не як до вияву людської волі в теперішньому. І оскільки вони панували над такими обширами Європи таким гвалтом, їхня ідея раси залишається з нами — вурдалацька рука історії, яка насправді не відбувалася.

Габсбурги, про яких іде мова, уявляли історію значно живильнішою. Династії можуть тривати вічно, і доми, які вірили б, що заслуговують меншого, — рідкість. Сталін панував упродовж чверті століття; Гітлер протримався при владі удвічі менше. Габсбурги панували сотнями років. Альбрехт та Вільгельм, діти XIX століття, не мали жодних підстав припускати, що XX стане для їхньої родини останнім. Що таке, зрештою, націоналізм для сім'ї імператорів Священної Римської імперії, які пережили саму імперію, для родини католицьких владців, що вистояла, попри Реформацію, для родини династичних консерваторів, яких не здолали Французька революція чи Наполеонівські війни? Напередодні Першої світової війни Габсбурги пристосувалися до сучасних тоді ідей, але десь так, як моряки пристосовуються до несподіваних вітрів. Може, курс трохи змінився, але подорож триватиме. Коли Стефан із синами розмірковували про нації, вони не мали відчуття історичної неминучості чи передчуття, що нації постануть

і запанують, а імперіям судилось похитнутися і повалитися. Вони гадали, що свобода Польщі й України поєднувана з поширенням Габсбурзького правління в Європі. У їхньому відчутті часу крилися вічні можливості, життя, зіткані з митей, що бубнявіли променями слави, ніби краплини роси, жадливі до ранкового сонця, яке випустить гаму кольору.

Чи важить, що роса, зрештою, опиняється на брудній підшві військового чобота? Ці Габсбурги програли свої війни й за власного життя не спромоглися визволити рідні народи. Як і народи, які вони собі обрали, їх здолали нацисти та сталіністи. Втім тоталітаристи, які судили та прирекли їх, також пішли в небуття. Жахи нацистського та комуністичного панування унеможливають погляд на історію XX століття як на шлях уперед, до кращого майбуття. Здебільшого з тієї самої причини складно вважати падіння Габсбургів 1918 року початком епохи визволення. Як же тоді розмовляти про сучасну європейську історію? Може, ці Габсбурги зі своїм надокучливим відчуттям вічності й обнадійливим відчуттям повноводдя моменту можуть нам щось запропонувати? Зрештою, кожна мить минулого кишить нездійсненим та, ймовірно, і нездійсненим, на зразок української монархії чи відродження Габсбургів. Але також ці миті сповнені тим, що видавалося неможливим, але стало дійсністю — об'єднана Українська держава чи вільна Польща в згуртованій Європі. І якщо ці миті в минулому, то теперішній момент — такий самий.

Нині, після тривалого вигнання, Марія Христина знову живе в замку своєї юності, розташованому у Польщі. Польський задум її батька втілюється. І навіть химерна мрія її дядька про незалежну Україну справдилася. Польща приєдналася до Європейського Союзу. Українські демократи, які виходять на демонстрації і вимагають вільних виборів у своїй країні, піднімають європейське знамено. Уявлення її дідуся про те, що патріотизм можна поєднати з вищою відданістю Європі, видається на диво життєздатним.

У 2008 році Марія Христина сидить у замку свого дідуся й оповідає від кінця до початку. Та історії свого дядька, Червоного князя, жінка чи то не знає, чи то не хоче розказати. Історія закінчується 1948 року його смертю у Києві. А починається раніше — ще до народження Марії Христини, коли її дядько повстав проти польських планів свого батька й замість Польщі обрав Україну. А може, і ще давніше, з довгого правління Франца Йозефа фон Габсбурга, який верховодив мультинаціональною імперією, що дала і полякам, і українцям змогу уявити майбутнє, де їхні народи будуть вільними. Франц Йозеф був при владі, коли народився Стефан, 1860 року, і все ще владарював, коли 1895-го народився Вільгельм. Правив він, коли Стефан вирішив ополячити свою сім'ю, і правив, коли Вільгельм обрав Україну. Тож історію можна розпочати століття тому, 1908 року, коли Стефан із родиною стали обживати польський замок, у Вільгельма з'явилася мрія про власне національне королівство, а Франц Йозеф відсвяткував 60-річчя посідання імперського трону.